

Trösterová, Zdeňka

**Filologická, náboženskoideová a politická rizika opravy
církevních knih v Moskevské Rusi**

Opera Slavica. 1994, vol. 4, iss. 2, pp. 1-10

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116801>

Access Date: 19. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FILOLOGICKÁ, NÁBOŽENSKOIDEOVÁ A POLITICKÁ RIZIKA OPRAVY CÍRKEVNÍCH KNIH V MOSKEVSKÉ RUSI

Zdeňka Trösterová

K cílům, které si kladla Moskevská Rus jako dynamicky se rozvíjející významný státní útvar, patřilo v politické situaci tehdejší Evropy získání duchovní a náboženské autority v oblasti hranic pravoslavného světa. Úzus ustálený po mnoho staletí přiřkl nejvyšší autoritu patriarchovi konstantinopolskému, i když jen jako "prvnímu mezi rovnými" ve vztahu k dalším východním pravoslavným patriarchům: alexandrijskému, antiochskému, jeruzalémskému. Do ustavení moskevského patriarchátu v r. 1596 mělo uplynout sice ještě hodně času, ale již na přelomu XIV. a XV. století bylo zřejmé, že turecké nebezpečí, které se v jižní Evropě tak reálně projevilo bitvou na Kosově poli r. 1389 a hlavně jejími pozdějšími důsledky,¹ bude expandovat a ohrozí i samo srdce pravoslaví, Konstantinopol (1453). Moskevské Rusi se tedy otevřela možnost stát se významným duchovním centrem, jediným pravoslavným státním útvarem schopným čelit turecké expanzi a zajistit prostor pro další rozvoj pravoslavné církve nepodřízené tureckému "protektorátu". Postupně se zrodí idea "Moskvy - třetího Říma",² moskevský stát si začne dělat nároky na rozhodující slovo v oblasti světské i náboženské politiky Východu.

K tomu, aby takto naryšovaná cesta byla reálná, však Moskvě cosi chybělo: existence středního a vysokého školství, inteligence jako společenské vrstvy, autorita v oblasti teologické i filologické, neboť pravoslaví se opíralo především o patristiku a péče o čistotu textů byla jeho nedílnou součástí.

¹ Bezprostřední výsledek bitvy na Kosově poli byl dost nešťastný, zahynul v ní turecký sultán Murad I., první ohlasy v Evropě hovořily dokonce o porážce Turků, srov. např. list, jímž Florentská republika blahopřeje králi Tvrtkovi k vítězství v kosovské bitvě, in: Co se stalo na Kosovu rovném. Vybral a uspořádal D. Karpatský, Odeon 1990, s. 25-26.

² Už v Povesti vremennych let byl kníže Vladimír nazýván "novým Konstantinem velkého Říma", heslo "Moskva - třetí Řím" formuloval začátkem XVI. st. pskovský mnich Filofej, čerpající inspiraci pravděpodobně z apokryfické Apokalypsy ze IV. knihy Ezdrášovy a nazývající Vasilije III. "jediným panovníkem všech křesťanů". Podle tohoto pojetí je vládce podobný člověku svou přirozeností, ale Bohu svým majestátem, neboť je představitelem Boha na zemi a je jeho povinností starat se o čistotu víry.

Proto mělo v Rusku jistou tradici přijímání "učených" cizinců, znalých řečtiny a svatých textů, pobývajících většinou alespoň po určitou část svého života na Athosu jako nejvýznamnějším střediskem pravoslavné kultury. Tito učené muži, jejichž životní osudy bývaly velmi složité, měli jedno společné: jakmile se měli možnost seznámit se stavem ruských církevních literárních památek, docházeli k závěru, že je neudržitelný, a zasazovali se o "opravu církevních knih". Ostatně bylo i v zájmu ruských vládců, aby církevní texty nebyly napadnutelné, proto iniciativa někdy vycházela i přímo z panovnických kruhů.

První rozsáhlá oprava církevních knih na Rusi je tradičně spojována s jménem metropolity Kypriana. Šlo o řeholního kněze, pocházejícího ze známé bulharské rodiny Camblaků, jejíž členové zastávali významná místa u konstantinopolského dvora. Zřejmě z tohoto titulu byl Kyprian poslán jako vyslanec konstantinopolského patriarchy na Rus urovnat spory, jež se rozvířily kolem metropolity Alexeje. Ještě za života Alexeje v r. 1375 se však sám stal ruským metropolitou, a to nejdříve metropolitou kyjevským, po různých peripetích v r. 1390 (do r. 1406) metropolitou moskevským. Svým bulharským původem a školením byl spjat s trnovskou školou a jako žák Evtimije Trnovského šířil jeho ideu opravy církevních knih, v oblasti písma a pravopisu orientovanou na řecký model ve smyslu záměrné archaizace a přiblížení starým předlohám. Se jménem metropolity Kypriana, jeho synovce Grigorije Camblaka a některých dalších kulturně-náboženských činitelů bývá spojován tzv. druhý jihoslovanský vliv na Rusi, i když problematika s tímto jevem spjatá je složitější a někteří badatelé jej jako jihoslovanský vliv popírají, poukazujíce na to, že jde o jev mnohem pozdější.³

Hlubší zájem o podobu církevních textů a s ní spojenou filologickou problematiku se skutečně projevil až o několik desítek let později. XV. století v Moskevské Rusi, zvláště jeho druhá polovina, bylo stoletím politického a duchovního kvasu, pokračujícího i v následujícím století XVI. Bylo to dáno jednak vnitřními poměry ruskými, jednak mezinárodní situací. Byzantská říše prožívala agónii, jedním z činů, jež měly její konec oddálit, bylo uzavření florentské unie r. 1439, podle níž se řecké pravoslaví spojilo s katolickým Římem. Tento akt nikdy nenašel podporu a pochopení u ruské pravoslavné církve, naopak posloužil jako jedna ze záminek k dosažení ruské autokefality, a tak byl metropolita Iona v polovině XV. st. po 400 letech prvním metropoli-

³ Srov. parť. Жуковская, Л. П.: Грецизация и архаизация русского письма 2-й пол. 15 - 1-й пол. 16. в. (Об ошибочности понятия "второе южнославянское влияние"). В сб.: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. Ред. Л. П. Жуковская, Москва 1987, с. 144-176.

tou (po Ilarionovi za Jaroslava Moudrého) zvoleným bez souhlasu konstantinopolského patriarchy.

Proces sjednocování Ruska okolo Moskvy se realizoval již za Vasilije II. (vnuka Dmitrije Donského), který byl velkým knížetem od r. 1425, pokračoval za jeho syna Ivana III., jenž měl za manželku neteř posledního byzantského vládcce Zoe-Sofii Paleolog, z tohoto manželství uzavřeného v r. 1472 se narodil Vasilij III., velkým kníže moskevský od r. 1505, za něhož se proces sjednocení Ruska okolo Moskvy prakticky dokončil.

Pro konec XV. st. byly v Rusku příznačné ideologické spory zastánců a odpůrců církevního majetku v podobě rozsáhlého vlastnictví zemědělské půdy náležející klášterům (včetně vesnic s obyvateli v nich žijícími). Podle ruského termínu "stjažanije" = *získávání, hromadění* vešly tyto spory do dějin jako spory "stjažatelů" a "nestjažatelů". Šlo však nejen o spory náboženské, ale i o otázku politickou, protože sami panovníci měli zájem o půdu a s ní spjatý majetek klášterů. V argumentaci se obě strany odvolávaly na bibli, především místa ze Starého zákona, ale právě znalost Starého zákona nebyla v Rusku na náležité úrovni a kompletní Starý zákon nebyl ani obecně dostupný.⁴

Aby bylo odkud čerpat argumenty, bylo zapotřebí překladů z řečtiny, schopní překladatelé a znalci řečtiny na náležité úrovni však v Moskvě nebyli k dispozici. Proto bylo za Vasilije III. r. 1515 vypraveno poselstvo na Athos a odtud z kláštera Vatopedu byl do Moskvy poslán mnich Maxim, který vešel do ruské historie jako Maxim Grek⁵ (občanským jménem Michail⁶ Trivolis). Jeho životní osudy jsou pro popisovanou dobu v mnoha ohledech typické, proto stojí za podrobnější pozornost.

⁴ První kompletní překlad bible byl v Rusku pořízen až v r. 1490 novgorodským arcibiskupem Gennadijem. Ten v této záležitosti angažoval učeného latinského bohoslovce, člena dominikánského řádu Chorvata Benjamina, který pro tento účel mnohé části bible, jež nebyly v Rusku k dispozici ani v slovanském překladu, ani v řeckém originálu, přeložil z latinské Vulgáty. Využil však i některých hlaholsky psaných textů. Na kompletaci bible pracovali i další překladatelé, část knihy Ester byla přeložena z hebrejštiny. Rukopisná Gennadijova bible se zachovala ve čtyřech opisech.

Srov. v této souvislosti stav v Čechách, kde byl kompletní překlad bible pořízen již za Karla IV. v 60. letech XIV. st. Jde o Drážďánskou neboli Leskoveckou bibli, která byla prvním překladem celé bible do živého slovanského jazyka. Viz Kyaz, V.: První český překlad bible. Rozpravy ČSAV, 1971, s. 57-59.

⁵ Ač cizinec původem, je Maxim Grek zařazen mezi významné ruské jazykovědce v publikaci Буахос, М. Г.: Восточнославянские языковеды I. Минск 1976, s. 76-78, heslo Grek (Trivolis), Maxim (Michail). Jinak jde o osobnost, již jsou ve světě věnovány rozsáhlé monografie, srov. Denissoff, E.: Maxime le Grec et l'Occident. Paris-Louvain 1943.

⁶ V Řecku byla taková praxe, že mnišské jméno začínalo stejným písmenem jako křestní jméno dotyčného.

Pocházel z rodiny řecké inteligence, na níž se podepsaly současné politické poměry, takže emigrovala z Řecka obsazeného Turky na ostrov Korfu, který byl pro Řeky přestupní stanicí do Itálie. Tam odešel i mladý Michail Trivolis a celých 12 let žil životem univerzitního studenta epochy italské renesance, střídajícího známé italské univerzity v Padově, Ferrare, Milánu a Florencii. Živil se přitom jako učitel řečtiny a překladatel v šlechtických rodinách. V náboženském ohledu se Řekové v Itálii většinou přizpůsobovali v duchu florentské unie, Michail dokonce vstoupil do florentského kláštera sv. Marka, ale za necelý rok z ne zcela objasněných pohnutek tajně odešel na Athos, kde vstoupil do již zmíněného kláštera Vatopedu. To se mu stalo osudným v tom smyslu, že právě odtud byl jako schopný učený muž doporučen igumenem k účasti v ruské misi.

Maxim znal řečtinu a latinu, nikoli však církevní slovanštinu. Spolu s ním byli do Ruska posláni dva mnichové, z nichž jeden byl bulharského původu, znalý církevní slovanštiny i řečtiny, a samo sebou se předpokládalo, že Maxim Grek jako člověk všestranně talentovaný církevní slovanštinu zvládne. Po dvou letech cestování - s delší zastávkou v Konstantinopoli a dále přes Krym, kam je s sebou vzalo turecké poselstvo vypravené ke krymskému chánovi, se skupinka učených mnichů v r. 1518 dostala do Moskvy. Byla tam dobře přijata a za pomocníky jí byli přiděleni ještě dva knížecí překladatelé a tlumočníci, z nichž jeden, Dmitrij Gerasimov, uměl latinsky a německy. Skupinu doplnili dva písaři a Maxim Grek spolu s pomocníky zahájil práci, kvůli níž byl do Moskvy pozván - překlad komentovaného žaltáře (Tolkovaja Psaltyr'), rozsáhlé řecky psané knihy, jednoho ze svazků, který dosud bez užitku ležel v knížecí knihovně, protože mu nikdo nerozuměl. Současně mu však byl moskevským metropolitou zadán i další úkol, překlad výkladu první části skutků apoštolských. Výběr obou děl nebyl náhodný, jejich znalost měla posloužit odkazem na autority v současném ideologickém boji, konkrétně skutky apoštolské v boji proti zastáncům církevního vlastnictví půdy poukazem na způsob života prvotní církve. Usilovná práce na obou překladech trvala okolo půldruhého roku a Maxim Grek s pomocníky se domníval, že splnili úkol a budou se moci vrátit na Athos. Pomocníkům to bylo umožněno, jemu však nikoli, protože veliký kníže i metropolita moskevský si byli vědomi, že člověk jako Maxim, který navíc už do značné míry pronikl do církevní slovanštiny, může být i nadále velmi užitečný.

Na překlad čekala řada dalších řeckých knih, díla již dříve přeložená bylo třeba zkorigovat a kromě toho porovnat a sjednotit určité texty, mnohdy pro

církevní život velmi významné, jako např. Studijské a Jeruzalémské typikon.⁷ Tyto otázky byly o to živější, že od doby, kdy se stala Zoe Paleolog ženou moskevského knížete, posílily se v jistém směru vazby na řeckou církevní autoritu a Řekové pobývající v této souvislosti v Moskvě měli různé výhrady proti ruským církevním praktikám a domáhali se sjednocení, jak pokud jde o znění textů, tak pokud jde o samo vedení obřadů (tyto problémy pak měly trvat ještě přes půldruhého století a ve svých důsledcích vést až k rozkolu ruské pravoslavné církve). Z druhé strany ruská církev a společnost se na soudobou řeckou církev dívala s jistým podezřením, že po dobytí Konstantinopole Turky a pádu Byzance nemůže být arbitrem ten, kdo je sám v područí nevěřících.

Maxim Grek nebyl z těch, kdo dokáží stát stranou. Postupně, jak pronikal do ruských poměrů, vyjadřoval se k řadě palčivých otázek, stal se uznávanou autoritou pro jedny a nebezpečným oponentem pro druhé. Sám si ne vždy uvědomoval, že není zcela kompetentní do sporů zasahovat, protože nemohl znát politické pozadí některých záležitostí, které jen na první pohled vypadaly jako čistě náboženskoideové. Např. v polemice zastánců a odpůrců církevního majetku se postavil jednoznačně hned v prvním období svého moskevského pobytu na stranu odpůrců, což se mu později, když se metropolitou moskevským stal Daniil (1521 - 1539) stalo osudné. Jeho situace se nezlepšila ani za metropolity Ioasafa (1539 - 1542) a Makarije (1542 - 1568). Sám Maxim Grek zemřel r. 1556 a pouze první tři roky a posledních pět let svého ruského pobytu prožil v trochu normálních podmínkách.

R. 1525, za metropolity Daniila, který ho i osobně nenáviděl, byl Maxim Grek postaven před soud a odsouzen na doživotí. Aby bylo jeho odsouzení jisté, byl obviněn v zločinech politických, dále z čarodějnictví a z kacířství. Jako příčina k obvinění z hereze posloužila právě některá místa z textů jeho překladů a revize církevních knih, především, i když se to zdá na první pohled paradoxní, způsob překladu gramatických tvarů minulého času. Abychom mohli vůbec pochopit, o co šlo, je třeba uvést několik gramatických poznámek.

Maxim Grek, jehož mateřským jazykem byla řečtina, rozlišoval významy aoristu, imperfekta a perfekta. Sám tento systém řeckých časů umožňoval sémanticky odlišovat děje vztažené k minulosti, ale tvořené od kmene přítom-

⁷ Typikon jsou pravidla řeholního života. Studijské typikon bylo rozšířeno po celé Byzanci a stalo se také vzorem pro mnohá typika slovanských klášterů. Studijský klášter, založený r. 463 konzulem Studiem v západní části Konstantinopole, platil za elitní, vznikla v něm reforma církevní hymnografie a v IX. st. tam bylo vynalezeno kurzivní písmo. O převzetí studijského typika pro ruské kláštery sv. Feodosijem píše Život Feodosijův i letopisná zpráva, i když obě památky zachycují tuto událost v poněkud jiném světle. Viz Písemnictví ruského středověku, Praha 1989, oddíl zpracovaný Z. Hauptovou, s. 123.

ného, čímž byla vyjádřena průběhovitost děje (imperfekt), děje vztažené k minulosti tvořené od kmene infinitivního-aoristního (sám význam řeckého slova "aoristos" znamená *neomezený*, vzhledem k imperfektu a perfektu jako minulým časům příznakovým byl aorist gramatickou formou bezpříznakovou) a děje označující současný stav jako výsledek minulé činnosti (perfekt, tvořený bez augmentu a koncovky minulých časů, jehož osobitost byla v řečtině vyjádřena reduplikací slovesného základu). Staroslověnština a knižní církevní slovanština v podstatě přejala tento systém, neboť tvůrci stsl. Konstantin a Metoděj vycházeli z takto formovaného jazykového povědomí. Nebyl to systém slovanštině cizí, měl oporu ve stavu praslovanském, který byl (v oblasti významů) pokračováním stavu indoevropského, i když vývoj slovanský se ubíral v jednotlivostech svou cestou, na starý indoevropský stav co do tvarů ne vždy navazoval a novum představovalo střetnutí s formující se slovanskou kategorií vidu.

Převaha tvarů jednoduchých časů minulých nad perfektem v starých stsl. církevních textech je lingvisty interpretována především jako vliv řeckého originálu.⁸ Podle J. K u r z e se už v stsl. stíral významový rozdíl mezi aoristem a perfektem a docházelo k rozšíření užívání perfektních tvarů: "Perfektum mělo původně význam výsledkový, vyjadřovalo výsledek z činnosti provedené v minulosti. Charakterizuje je tedy vztah k minulosti (děj proběhl v minulosti) i k přítomnosti (výsledek děje trvá z hlediska mluvčího v přítomnosti); je to dobře patrné z dokladů. Aorist (a také imperfektum) vztah k přítomnému výsledku nevyjadřují; byl tedy mezi nimi a perfektem, zvl. mezi aoristem a perfektem, zřetelný rozdíl. V mladších textech frekvence složeného perfecta vzrůstá na úkor jednoduchých tvarů aoristových. Původní výše uvedený významový rozdíl se totiž mezi nimi stíral. Tehdy dochází k rozšíření perfecta, které nahrazuje často aorist. Při náhradě aoristu perfektem mohla působit i snaha po rozlišení 2. a 3. os. sg., které se v aoristu nikterak od sebe nelišily; tato skutečnost nebyla však hlavní ani původní příčinou této náhrady."⁹ V živých slovanských jazycích byly jednoduché časy minulé ještě zřetelněji na ústupu, jak to dokládají z ruského jazykového prostředí např. gramoty a novgorodské listiny na březové kůře,¹⁰ u nás svědectví Mistra Jana Husa, jenž tvary aoristu a imperfekta pocit'oval již jako archaismy.¹¹ Jak tyto záležitosti souvisí

⁸ Viz např. *Horálek, K.*: Evangeliaře a čtveroevangelia. Praha 1954, s. 191; též, K otázce významu staroslověnských preterit. *Slavia XVIII*, Praha 1947, s. 269-289.

⁹ Viz *Kurz, J.*: Učebnice jazyka staroslověnského. Praha 1969, s. 158.

¹⁰ *Слов. Ефимов, А. И.*: История русского литературного языка. Москва 1971, s. 33.

¹¹ Viz *Havránek, B.*: Vývoj českého spisovného jazyka. Praha 1980, s. 44: "Po stránce tvaroslovné omezuje Hus hlavně užívání jednoduchých tvarů pro vyjádření času minulého (aoristu a imperfek-

s odsouzením Maxima Greka? Jednou z prvních knih, které "na zakázku" v Moskvě korigoval, byla "Cvetnaja triod", tj. pentekostarium. V této knize i v překladu komentovaného žaltáře Maxim velmi často opravoval tvary aoristu na tvary perfekta.¹² V obvinění z kacířství, které bylo velmi vážné a podstatnou měrou přispělo k jeho doživotnímu odsouzení, se uvádělo, že změnou slovesných tvarů měnil smysl textu a zpochybnil samu věčnost existence boží. Konkrétně šlo především o místo z pentekostaria, kde se v bohoslužbě k Nanebevstoupení (rovněž ve vyznání víry) uvádí, že Kristus vstoupil na nebesa a usedl po pravici Otce, v čemž je vlastně sémanticky obsažen původní perfektní význam - současný stav jako výsledek minulého děje (v české podobě vyznání víry je obvyklé užití prezenta slovesa *seděti*: Třetího dne vstal z mrtvých, podle Písma. Vstoupil na nebesa, sedí po pravici Otce. A znovu přijde, ve slávě, soudit živých i mrtvých a jeho království bude bez konce¹³). V Grekově překladu je užito *sedjel jest*, což neimplikuje přesah děje do současnosti, je cele vztaženo k minulosti a skutečně mění smysl textu, protože neodpovídá ani smyslu řeckého originálu, ani latinskému *sessus est - usedl a tedy stále sedí*.¹⁴ (Maxim ani jeho pomocníci si neuvědomili významový rozdíl v užití dokonavého a nedokonavého tvaru, což je u Maxima zcela pochopitelné, protože gramatickou kategorii slovesného vidu nezná ani řečtina, ani latina.) V diskusi, která se okolo užití slovesných tvarů v Rusku rozpoutala a trvala více než sto let, se aoristu začala připisovat schopnost vyjádřit děje věčné, vztažené k Bohu, zatímco perfektu pouze děje časné, vztahující se k lidským záležitostem. Vznikl do jisté míry jazykový paradox: byla "obviněna" právě forma perfekta, která v systému slovesných minulých časů měla kdysi jako jediná schopnost spojit minulý děj se současným stavem, avšak v průběhu staletého vývoje slovanských jazyků tuto schopnost do značné míry ztratila, zato se stávala obecně užívaným výhradním prostředkem pro vyjádření minulých dějů. Ostatně neztratila schopnost být nositelem původní perfektní sémantiky bezvýhradně, některá d o k o n a v á slovesa v l-ovém přičestí dodnes tento odstín vyjadřují. Srov. příklady: *rybník zamrzl = tedy je zamrzlý, někdo zhubl = tedy je zhublý* atd.

ta) na biblické citáty."

¹² Podle jeho vlastního komentáře byla příčinou snaha rozlišit tvarem 2. a 3. osobu sg. Právě tento důvod uvádí v díle věnovaném principům opravy církevních knih nazvaném *Slovo otevřítel'noje o knižnom ispravlenii*. Řecký originál děl Maxima Greka byl vydán v letech 1859-60 v Kazani, v ruském překladu vyšla v letech 1910-11 v Sergijevě Posadu.

¹³ Cařihradsko-nicejské vyznání víry. Srov. též stsl. znění české redakce: ... i vskrese v tretij den po Pisaniju, i vzejde na nebo, sedít o desnuju Otca, in: *Rimskij misal*, Olomouc 1992, s. 16.

¹⁴ Viz *Карташев, А. В.*: Очерки по истории русской церкви. Т. I, Москва 1991, s. 470.

Maxim Grek strávil šest let v těžkém klášterním žaláři, zbaven možnosti psát, později se však jeho postavení přece jen zlepšilo (nikoli díky oficiálnímu postoji církve vůči němu, ale díky dobrým lidem), takže, ač vězeň, mohl opět pracovat. Stojí za povšimnutí, že ani po tak hořké životní zkušenosti se užívání perfektních tvarů nechtěl vzdát. Čím tento jeho postoj vysvětlit?

V literatuře existuje dvojitý výklad. Jeden operuje prostě faktem neznalosti církevní slovanštiny. Tak A. V. K a r t a š e v uvádí, že Maxim neovládal nuance "živého ruského jazyka, ale přistupoval k problému teoreticky a domníval se, že slovesné tvary církevní slovanštiny, okopírované podle řečtiny, musí zachovávat gramatickou adekvátnost řeckému slovesu."¹⁵ V citátu je dotčena pro zkoumanou dobu důležitá otázka vztahu "živého ruského jazyka" a církevní slovanštiny. Tvary perfekta totiž běžně pronikaly právě z živého jazyka, rozdíl mezi jednoduchými časy minulými a perfektem byl v té době do značné míry pocit'ován jako rozdíl nikoli sémantický, ale stylistický.

Z tohoto zorného úhlu vychází S. M a t h a u s e r o v á, když uvádí, že Maxim Grek zřejmě necítil žádný sémantický protiklad časového významu mezi aoristem a perfektem. Předpokládá, že při své znalosti gramatiky a jazykovém citu pro překladatelské nuance by si určitě takového faktu povšiml. Odlišnost sémantických odstínů nepocit'ovali ani jeho ruští pomocníci, Dmitrij Gerasimov a Vlasij, kteří Grekovo překlady z řečtiny do latiny překládali z latiny do církevní slovanštiny (tako to byl, alespoň zpočátku, složitý postup překládání a Grekovo obvinění bylo o to nesmyslnější, že v latinském textu nemohl užít aoristu, který v systému latinských časů neexistuje). V překladu komentovaného žaltáře byly perfektní tvary nahrazeny původní aoristy sloves: *razoriti, prizvati, uslyšati, otvoriti, izbaviti, pomoči, navesti, reči, položiti, postaviti* vesměs ve 2. os. sg. (viz pozn. č. 17). Při opětovném překladu, pořizovaném téměř o 30 let později, Maxim užití perfektních tvarů ještě rozšířil. Z toho S. Mathauserová vyvozuje, že postupoval v souladu s celkovou tendencí rusifikace církevní slovanštiny.¹⁶ Tato tendence se ovšem právě v té době střetávala s druhou tendencí, související s tzv. druhým jihoslovanským vlivem, který užívání starých aoristních tvarů naopak v církevní literatuře posílil.

Zjistit jednoznačně Maximovy pohnutky upřednostňování perfektních tvarů se již asi nepodaří. Mohla k nim patřit určitá abstraktní představa, kterou si Maxim o sémantickém systému slovanských minulých časů vytvořil, ne zcela odpovídající skutečnému stavu (ovšem i "skutečný stav" byl velmi problematic-

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ *Матхаусерова, С.: Древнерусские теории искусства слова. Прага 1976, s. 113 n.*

ky¹⁷), mohlo sehrát roli i určitě "trvání na svém názoru", neboť ne ve všech jednotlivých případech měl Grek pravdu (viz protiklad typu *usedl x seděl*). Prosazování hovorovějších, "modernějších" tvarů se z jedné strany zdá málo pravděpodobné u mnicha, jehož úkolem je oprava církevních knih, ale vzpomněli na Maximův životopis, pak u člověka, který 12 let strávil v prostředí italské renesance, nemusí být moderní přístup k řešení jazykové problematiky zcela vyloučen. Podstatnou úlohu sehrála jistě i kontaminace latinou.

Dalším paradoxem je, že názory stoupců aoristu, na něž dnes pohlížíme jako na konzervativce a zastánce gramatické formy jazykovým vývojem odsouzené k zániku, dobře zapadaly do tehdejší jazykové politiky prosazující výlučnost spisovného jazyka. Již téměř sto let prosazovaným trendem byla totiž nikoli demokratizace, tedy rusifikace církevní slovanštiny, ale právě naopak "návrat k pramenům", vždyt' v duchu tradic trnovské školy byly právě nejstarší staroslověnské překlady pokládány za "lilie mezi trním", jak se vyjadřoval Evtimij Trnovský. Argumentuje-li L. P. Ž u k o v s k á (viz pozn. 3) proti termínu druhý jihoslovanský vliv tím, že archaizující tendence se v Rusku prosazovaly téměř o sto let později než v Bulharsku, nic to nemění na skutečnosti, že cílem byl určitý "návrat k původnímu stavu", tj. jak k řeckým předlohám, tak k sjednocení rozrůzněných redakcí církevní slovanštiny. Tato politika výlučnosti spisovného jazyka byla i v souladu s politikou "Moskvy - třetího Říma" v duchu trendu posílení ruského majestátu¹⁸ a prestiže ruské kultury. Postupně se však takový přístup k jazykové problematice přežil, proto neudivuje, že Maxim Grek

¹⁷ Uved'me v této souvislosti delší citát z díla dobrého znalce této problematiky P. S. Kuznecova: "Еще савьше полувеска тому назад Д. Н. Кудряским на основании исследования текста Лаврентьевской летописи было высказано положение, согласно которому аорист и имперфект были свойственны повествованию, а перфект преобладал в диалогической речи. Но это, вероятно, было обусловлено не самими особенностями повествования и разговора (диалога), а тем, что в диалоге чаще является потребность выразить старое результативное значение перфекта. ... Процесс вытеснения перфектом старых простых прошедших времен протескал неравномерно по всем лицам. Раньше всего это вытеснение захватило формы 2 л. ед. ч. Норма, согласно которой форма перфекта употребляется во 2 л. ед. ч. в соответствии с имперфектом и аористом в остальных лицах и числах, представлена у наших старинных грамматистов; она свойственна была и русскому книжному языку 16 в. ... В живом же языке того времени перфект, несомненно, господствовал уже во всех лицах. ... Приняв на себя функции различных утраченных прошедших времен, современное русское прошедшее время сохраняло и некоторые функции старого перфекта." Jako příklad se uvádí par. skaly navisli nad morem. *Борзовский, В. И., Кузнецов, П. С.: Историческая грамматика русского языка. Москва 1965, с. 299-300.*

¹⁸ Z jiného zorného úhlu se této problematikou dotýká zajímavá stat' *Kowalska, H.: Mit państwa w piśmiennictwie staroruskim. Slavia 60, 1991, s. 188-191.*

ve svých překladech a dílech z pozdější doby (okolo poloviny XVI. st.) ještě více rusifikuje podobu církevní slovanštiny.

V každém případě "boj aoristu s perfektem", později spíše "perfekta s aoristem" nebyl izolovanou, z odstupu času až nepochopitelně vyhlížející záležitostí, ale zapadal do širších souvislostí politických i náboženských a zasáhl i do osudu lidí, kteří svým filologickým zaměřením měli zdánlivě k tomu, co ruština označuje slovním spojením "zloba dnja", hodně daleko. Maxim Grek byl toho výrazným a tragickým, ale v ruských dějinách zdaleka ne jediným příkladem.